D-57

1998

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ОМЕЛЬЧЕНКО Анетта Іванівна

УДК 37 (091) (477) "15/17" + 78: 37.036

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ КІНЦЯ XVI – XVIII століть

13.00.02 – теорія і методика
навчання музики та музичного виховання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ – 2001

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310403

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Бердянському державному педагогічному інституті імені П.Д.Осипенко, Міністерство освіти і науки України, м.Бердянськ.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
МАСОЛ ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА,
Інститут проблем виховання, завідувач лабораторії естетичного виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
заслужений діяч освіти України
МЕЛЬНИЧУК СЕРГІЙ ГАВРИЛОВИЧ,
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, завідувач кафедри педагогіки;
кандидат педагогічних наук, доцент
ГОРБЕНКО СЕРГІЙ СЕМЕНОВИЧ,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри музичного виховання, співів та хорового диригування.

Провідна установа: Луганський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, кафедра педагогіки,
Міністерство освіти і науки України, м. Луганськ.

Захист відбудеться "11" 12 2001 р. о 14.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.08 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "5" 11 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Т.М.Завадська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Соціальні перетворення, що відбуваються в Україні, сприяють відродженню духовності, національної культури, зумовлюють необхідність пошуку нових засобів виховання дітей і молоді. У державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) проголошено: "Національна спрямованість освіти полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин"[1]. Важливим чинником національного виховання є осмислення і використання досягнень вітчизняної педагогіки, зокрема педагогічного досвіду минулого.

В умовах національно-культурного відродження система музичного виховання в навчальних закладах України потребує переосмислення з урахуванням історико-педагогічних традицій, що склалися впродовж багатьох століть. Сьогодні простір культурно-освітнього життя розширюється за рахунок повернення забутих творів та імен, які тривалий час замовчувалися, використання цієї спадщини у навчально-виховному процесі. Тому одним із перспективних напрямів педагогічного дослідження є вивчення гуманістичної та демократичної за своєю основою системи музично-естетичного виховання в Україні.

У процесі багатовікової історії українського народу викристалізувалися принципи та методи естетичного виховання дітей засобами музичного мистецтва, які склалися на ґрунті народної педагогіки, що формувалася та змінювалася разом із розвитком національної культури у загальноєвропейському контексті та втілювала в собі освітній досвід слов'ян, в центрі уваги якого завжди була людина як найвища цінність. Традиції вітчизняної музичної педагогіки мають не тільки історико-пізнавальне, а й практичне значення в сучасних умовах удосконалення змісту і методики музичного виховання на національних засадах. Педагогічний досвід минулого необхідно переосмислити з позицій нових освітньо-виховних вимог, виявити цінні методичні ідеї та впровадити їх у практику.

Розвиток вітчизняної культури, зокрема періоду кінця XVI – XVIII ст. висвітлювався в працях багатьох філософів, істориків, культурологів

---

[1] Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К.: Радуга, 1994. – С.9

(М.Антонович, М.Грушевський, І.Крип'якевич, Е.Кучменко, І.Огієнко, М.Попович, О.Субтельний, О.Шевчук, З.Хижняк та ін.).

Становлення і розвиток освіти та педагогічної думки в Україні ґрунтовно досліджено Л.Вовк, М.Євтухом, І.Зязюном, В.Кравцем, С.Мельничуком, В.Ступариком, О.Сухомлинською, М.Ярмаченком та ін.

Шляхи реформування музичної освіти та перспективи її подальшого розвитку визначені в працях А.Болгарського, Б. Бриліна, Т. Завадської, О.Олексюк, Г.Падалки, О.Ростовського, О.Рудницької та ін.

Зміст, форми і методи навчання музики розглядалися в історико-педагогічних роботах О.Апраксіної, Н.Величко, С.Горбенка, Т.Грищенко, Л.Іванової, А.Калиниченко, Є.Марченка, Л.Масол, О.Овчарук, Л.Проців, С.Процика, Є.Фєдотова, І.Фрайта та інших учених, які вивчали тенденції та особливості музично-естетичного виховання у різних навчальних закладах на різних етапах еволюції музично-педагогічних ідей, однак період кінця XVI – XVIII ст. залишився поза увагою дослідників. Недостатньо вивчено питання методики викладання музики, хорового співу, музично-теоретичні та організаційно-практичні основи музичної освіти загалом. Значним внеском у розв'язання цієї проблеми є дисертаційне дослідження В.Іванова, в якому проаналізовано маловідомі аспекти співацької освіти в Україні X – XIX ст., а також досягнення музично-педагогічної думки в історичному контексті. Специфіка навчально-виховного процесу в окремих закладах висвітлена у дослідженнях С.Кваши ("Педагогічна система Луцької братської школи"), О.Кравчук ("Музична освіта студентів Києво-Могилянської академії у XVII – першій половині XVIII ст."), О.Велемець ("Розвиток освіти і педагогічної думки на західноукраїнських землях XVI – XVIII ст."), Л.Посохової ("Харьківській колегіум та його просвітницька роль") та ін. У працях музикознавців Н.Герасимової-Персидської, А.Лащенка, О.Цалай-Якименко, К.Шамаєвої, О.Шреєр-Ткаченко, М.Юрченка, Ю.Ясиновського, та ін. акцентуються переважно питання історії української музики та розвитку професійної музичної освіти, тому вони не створюють повної картини функціонування системи музично-естетичного виховання в кінці XVI – XVIII ст. До цього часу відсутні наукові дослідження, які б узагальнювали вітчизняний досвід з методики навчання музики в кінці XVI – XVIII ст. та накреслювали шляхи його використання в сучасній системі освіти.

Проблема становлення музично-естетичного виховання у навчальних закладах України в кінці XVI – XVIII ст. заслуговує на спеціальне дослідження, де було б не тільки висвітлено музично-педагогічний досвід братських шкіл,

Острозької та Києво-Могилянської академій, колегіумів, вивчено діяльність та спадщину педагогів-музикантів, а й визначено комплекс ідей і факторів, які стимулювали розвиток теорії і методики навчання музики та музичного виховання як складової української педагогіки.

Таким чином, важливість проблеми вивчення змісту, форм і методів музично-естетичного виховання в Україні в кінці XVI – XVIII ст., відсутність спеціальних педагогічних праць з цієї проблематики зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **"Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII століть"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є частиною комплексної теми кафедри теорії музики та музичних інструментів Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенко "Зміст, форми та методи естетичного виховання учнів молодших класів засобами музики". Тему дослідження затверджено Вченою радою Бердянського державного педагогічного інституту ім.П.Д.Осипенко (протокол №2 від 24.09.1996р.) та закоординовано в АПН України на засіданні Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 17 лютого 1997 р.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють значний період розвитку української педагогіки, який тривав близько двох століть. Кінець XVI ст., пов'язаний з виникненням в Україні братських шкіл. На основі Київської братської школи була заснована Києво-Могилянська академія (1632 р.), що стала центром українського просвітництва протягом першої половини XVII століття і майже всього XVIII ст. Вихованці Києво-Могилянської академії створили її своєрідні філії – колегіуми в різних містах України, які плідно розвивали розроблені в академії педагогічні ідеї. Наприкінці XVIII ст. національно своєрідна вітчизняна система освіти, в якій значне місце відводилося музиці як засобу виховання, була зруйнована: Києво-Могилянська академія та колегіуми були реорганізовані в духовні заклади. Таким чином, в окреслених історичних параметрах – кінця XVI – XVIII ст. – розвиток вітчизняної музичної педагогіки набув рис певної цілісності, і тому цей період доцільно розглядати окремо як з огляду на періодизацію історії української педагогіки загалом, так і з огляду на національні особливості становлення в її межах методики музично-естетичного виховання.

Об'єктом дослідження є процес розвитку музичної освіти в Україні кінця XVI – XVIII ст.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи музично-естетичного виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII ст.

Мета дослідження – розкрити тенденції розвитку та особливості методики музично-естетичного виховання у навчальних закладах України (кінець XVI – XVIII ст.) й визначити педагогічні ідеї, які не втратили значення для сучасної освіти.

Задачі дослідження:

- проаналізувати й узагальнити матеріали про становлення та розвиток музично-естетичного виховання в навчальних закладах України кінця XVI – XVIII ст.;
- визначити основні історико-педагогічні та культурно-мистецькі передумови й фактори, які вплинули на процес формування музичної освіти зазначеного періоду;
- висвітлити зміст, форми та методи музично-естетичного виховання кінця XVI – XVIII ст.;
- проаналізувати педагогічну діяльність та спадщину просвітителів кінця XVI – XVIII ст. та визначити ідеї, практично значущі для розвитку сучасної національної школи;
- обґрунтувати доцільність використання і методичні засади впровадження музично-педагогічних традицій братських шкіл, Києво-Могилянської академії, колегіумів у сучасну практику музично-естетичного виховання особистості, у процес підготовки вчителів музики.

Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження:**

- пошук нових архівних, музейних та бібліотечних матеріалів;
- хронологічний, порівняльно-зіставний аналіз; систематизація та теоретичне узагальнення здобутої інформації;
- вивчення та оцінювання музично-педагогічного досвіду на різних етапах історичного розвитку вітчизняної освіти;
- виявлення в музично-педагогічній спадщині минулого методичних ідей, цінних для сучасної освіти;
- педагогічний експеримент, що включав констатуючу та формуючу частини, зокрема, анкетування, спостереження, бесіди, а також узагальнення отриманих даних.

Джерельну базу дослідження склали документи та матеріали: Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА України), фонди: 2059, оп. 1, спр. 1, 17, 18; 220 (Братські школи), спр. 165, 168, 193, 240, 711, 712

(Київська Духовна академія і семінарія), 824, оп. 1, спр. 1 та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (ІР НБУВ), рукопис П – 220, фонд 2, № 6794 (Белозерская Н.), фонд 1 – Діячі української культури П.Демуцький, П.Козицький та ін. Особливе місце в джерельній базі дослідження відведено історичним актам і документам, а також публікаціям у часописі "Київська старовина", а також створеним у досліджуваний період методичним розробкам, навчальним посібникам, музичним збіркам. Усього автором опрацьовано понад 150 архівних і документальних матеріалів, 10 з них вперше залучено до наукового обігу.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що вперше:

– висвітлено процес становлення музично-естетичного виховання кінця XVI – XVIII ст. як цілісний період в розвитку української педагогіки; проаналізовано зміст, форми і методи музично-естетичного виховання в досліджуваний період;

– теоретично узагальнено методику музично-естетичного виховання, особливості вокально-хорової роботи в різних типах навчальних закладів (братських школах, Києво-Могилянській академії, колегіумах); на основі фактичних матеріалів проаналізовано музично-педагогічні ідеї відомих просвітителів тієї доби (М.Дилецького, Д.Ростовського, Г.Сковороди), визначено їх роль у розвитку освіти та педагогіки в Україні;

– обгрунтовано доцільність застосування в сучасній освіті методичної спадщини і музично-творчого доробку педагогів-просвітителів кінця XVI – XVIII ст.; розроблено процедуру впровадження музично-педагогічних традицій епохи Відродження в сучасну практику навчання і виховання особистості, підготовки майбутніх учителів музики.

Практичне значення роботи виявляється в обгрунтуванні доцільності та можливості використання виявлених у досвіді минулого цінних педагогічних ідей у подальших теоретичних та методичних розробках, зокрема курсів "Історія української музики", "Історія української педагогіки", "Історія української культури" та ін. Матеріали дослідження можуть стати окремими розділами підручників і посібників з вітчизняної музичної педагогіки, а також використовуватись для розробки навчальних програм та спецкурсів з історії, теорії та методики музичного виховання для педагогічних і мистецьких вузів України. У дисертації подано рекомендації з вивчення студентами педагогічних інститутів досвіду та спадщини музикантів-педагогів М.Дилецького, Г.Сковороди, Д.Ростовського, використання маловідомих музичних творів,

хорових вправ у навчально-виховному процесі. За матеріалами дослідження розроблено і впроваджено в навчальний процес факультету підготовки вчителів початкових класів та музики Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенко спецкурс "Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII століть".

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися в процесі обговорення на кафедрі музики та музичних інструментів Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д.Осипенко (1996 – 2001рр.), на кафедрі теорії та історії музики Мелітопольського державного педагогічного університету (2000 – 2001 рр.), а також на міжвузівських конференціях з проблем музично-естетичної освіти (Бердянськ 1998, 1999, 2000; Київ 1998, 2000; Мелітополь 2001).

Результати дослідження впроваджено в практику підготовки майбутніх вчителів музики у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах Запорізької області: Бердянському державному педагогічному інституті імені П.Д.Осипенко, Мелітопольському державному педагогічному університеті, Запорізькому педагогічному училищі.

Публікації. Результати й висновки дослідження відображено у 6 публікаціях автора, 4 з яких у провідних фахових виданнях, 2 тези у збірнику матеріалів конференції.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 198 сторінок (основний зміст викладено на 161 сторінці). Список використаних джерел містить 239 найменувань, з них: 224 літературних джерела та 15 архівних справ і документів. Роботу доповнюють 5 додатків на 24 сторінках; в них 11 зразків нотного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність та міра розробленості теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету і завдання, охарактеризовано методи і джерельну базу, показано наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи.

У першому розділі – "ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ДО СЕРЕДИНІ XVII СТ." – проаналізовано культурно-історичні передумови розвитку музично-естетичного виховання даного періоду, особливості використання хорового співу в Острозькій академії та братських школах.

Простежується становлення освіти в Україні, яке грунтувалося на багатовікових педагогічних традиціях українського народу, на поєднанні здобутків духовної та світської культури.

Українське музичне мистецтво є яскравим явищем національної культури. Християнство, запроваджене в Київській Русі князем Володимиром, сприяло розвитку культури та освіти. В школах учні залучалися до хорового співу, закладалися основи вітчизняної музичної освіти. Узагальнено характерні риси музично-естетичного виховання цієї доби, розкрито виховний потенціал народного музично-поетичного мистецтва (билинного епосу, що розвинувся в період розквіту Київської Русі, стародавнього календарно-обрядового та родинно-обрядового фольклору, дум та історичних пісень, що виникли в епоху козаччини тощо), а також першої форми професійної музичної творчості – церковного знаменного розспіву.

У дослідженні проаналізовано діяльність Острозької академії (1578 р.) та братських шкіл, які стали осередками розповсюдження культурно-просвітницьких ідей; узагальнено різноманітні підходи до визначення особливостей музичного навчання і виховання (М.Лінчевський, В.Іванов, Я.Ісаєвич та ін.). Виділено також суспільно-політичні, загально-педагогічні, культурно-мистецькі фактори, які вплинули на процес становлення музичної освіти в братських школах.

Доведено значну роль в історії музично-естетичного виховання братських шкіл, в яких обов'язковим було опанування церковного співу по нотах та музичної грамоти. Визначено, що осередками музичного виховання були хори братств у Львові, Києві та Луцьку. Підготовка в братських школах грамотних регентів, учителів співу і композиторів відіграла велику роль у справі захисту рідної культури від полонізації, сприяла поширенню музично-педагогічних традицій в Україні.

На основі узагальнення архівних та документальних матеріалів, що відображають стан музичного виховання, насамперед співу у братських школах, аргументується думка про тенденції до використання вчителями-регентами оригінальних методик, які грунтувалися на пізнанні інтонаційної будови знаменного розспіву. Основою методики музичного виховання були навчання "на слух" (переважно на початкових етапах) і спів "по нотах" (вищий ступінь підготовки), що сприяло розвитку музичних здібностей.

Детально висвітлюється і малодосліджене питання формування національних традицій музично-естетичного виховання у братських школах, серед яких нерозривність музично-естетичного та духовно-релігійного

виховання, зв'язок музики з іншими навчальними дисциплінами (риторика, піітика), видами мистецтва (література, театр).

У братських школах закладаються традиції збагачення навчального репертуару різновидами музичного мистецтва й залучення учнів до сприйняття та виконання музичних творів різних жанрів.

Аналіз досвіду музично-естетичного виховання у братських школах, методична система яких синтезувала кращі досягнення вітчизняної та європейської педагогіки, дозволив у висновках до розділу стверджувати, що музика розглядалась як невід'ємний компонент загальнолюдської культури, як один з основних предметів навчання. Саме в цих закладах почала формуватися національно своєрідна система музичного виховання, здобутки якої в наступні періоди були теоретично обґрунтовані в науково-методичних працях, збагачені в діяльності Києво-Могилянської академії, колегіумах.

У другому розділі – "МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СЕРЕДИНИ XVII – XVIII СТ." – детально аналізуються основні компоненти системи музичного навчання і виховання в Києво-Могилянській академії та колегіумах; визначаються місце і роль Києво-Могилянської академії та колегіумів в історії вітчизняної культури та освіти.

Джерелознавчим підґрунтям висвітлення діяльності Києво-Могилянської академії стали архівні матеріали, документи та історичні акти археологічних комісій XIX ст.

Проаналізовано зміст, форми і методи музичного навчання та виховання студентів у Києво-Могилянської академії. У дисертації констатується: музика входила до складу "основних наук" в академії; у всіх молодших класах викладався спів з нот, обов'язковою була участь у хорі; випускники старших класів складали іспити з музичних предметів. З'ясовано, що набули поширення такі форми музично-естетичного виховання, як шкільний театр, спів і гра на інструментах під час шкільних святкувань та урочитостей, диспутів, рекреацій тощо.

Виявлено факт існування спеціального нотного класу, визначено особливості репертуару співацьких колективів академії в контексті духовної музики XVI – XVIII ст. Аналіз драматичних вистав, що ставилися в академії, засвідчив, що поряд із хоровим використовувався сольний спів, а також дуети й ансамблі. Музика до них писалася викладачами і вихованцями закладу переважно в традиціях кантового жанру. Також виокремлено методи й прийоми роботи зі студентами, спрямовані на розвиток музичного слуху, пам'яті, чуття

ритму і ладу, досліджено практику вдосконалення вокально-хорових умінь і навичок у церковних хорах, особливості оцінювання результатів музичної освіти.

Характерною ознакою музичної педагогіки середини XVII – XVIII ст. стало поєднання теоретичних та методичних засад музичного виховання, що знайшло відображення в методиці опанування партесного співу.

Аналіз діяльності Києво-Могилянської академії у галузі музично-естетичного виховання дає можливість охарактеризувати його загалом, а також виділити такі особливості:

- наступність традицій між братськими школами та Києво-Могилянською академією, тобто між середньою та вищої ланками освіти;
- удосконалення змісту, форм та методів музично-хорового навчання (від засвоєння монодичного співу до практичного оволодіння багатоголоссям з його складними мистецькими функціями);
- існування різноманітних форм музично-естетичного виховання у Києво-Могилянській академії, що підтверджує гуманітарну спрямованість освіти студентів, яка сприяла розвитку національної культури.

У XVII – XVIII ст. випускники Києво-Могилянської академії засновують колегіуми (Гоща, Вінниця, Кременець, Бяльськ, Чернігів, Харків, Переяслав). Навколо деяких з цих закладів згуртовувалися представники місцевої еліти, утворюючи культурно-освітні осередки.

Значну роль у поширенні музичного виховання відігравав Чернігівський колегіум, відкритий у 1700 р. Узагальнення матеріалів досліджень Н.Білозерської, Л.Масол, О.Травкіної щодо діяльності колегіуму показує, що серйозна увага приділялася мистецтву співу та гри на інструментах. У репертуарі хору були партесні твори, виконання яких вимагало ґрунтовних музичних знань та виконавської майстерності.

До маловідомих сторінок історії музичної освіти належать особливості музично-естетичного виховання у Харківському (1726 р.) і Переяславському (1738 р.) колегіумах. Про рівень музичної підготовки свідчать передусім педагогічний склад закладів, імена його випускників, які стали прекрасними фахівцями (музикантами, вчителями), діячами української культури.

У XVIII ст. зростає потреба у співочих кадрах; з огляду на це у колегіумах відкриваються додаткові класи, де вивчається теорія музики, вокальне мистецтво. Як свідчать віднайдені джерела, вихованці колегіумів створювали канти до вистав та різноманітних урочистих подій, а хорові колективи брали участь у різних церемоніях і святах.

Таким чином, у висновках до розділу автор констатує: культурно-освітнє значення музично-естетичного виховання у навчальних закладах середини XVII – XVIII ст. полягало в тому, що закладалися міцні підвалини національної музично-педагогічної школи, зокрема методики хорового співу, яка спрямовувалася на розвиток спеціальних музичних здібностей та загальної духовної культури учнів.

У третьому розділі – "ВІТЧИЗНЯНІ ТРАДИЦІЇ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ XVII – XVIII СТ. ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНОЮ МУЗИЧНОЮ ПЕДАГОГІКОЮ" – проаналізовано погляди та діяльність педагогів-просвітителів, визначено традиції музично-естетичного виховання, які доцільно використовувати в сучасних навчальних закладах, проведено експериментальне дослідження спрямоване на формування готовності майбутніх учителів музики до впровадження у навчальний процес вітчизняних музично-педагогічних традицій.

У дисертації на підставі вивчення різних джерел доведено, що ідеї М.Дилецького, Д.Ростовського та Г.Сковороди збагатили українську музичну педагогіку філософсько-педагогічним осмисленням значення музики у вихованні, започаткуванням розробки методичних проблем навчання музики, зокрема хорового співу.

Музичний теоретик, педагог і композитор М.Дилецький увійшов в історію української музичної педагогіки як автор методичного посібника "Способ до заправи дітей" для керівників хору – регентів, трактату "Граматика музикальна". Аналіз цих праць дав змогу виділити та узагальнити запропоновані автором основні принципи, методи і прийоми оволодіння партесним співом, зробити висновок, що методика хорового співу, розроблена М.Дилецьким, ґрунтувалася на живій музичній практиці, застосуванні наочності, збереженні та розвиткові дитячих голосів. Принципи викладу матеріалу (доступність, цікавість, наукова достовірність) забезпечили широке практичне використання його посібників у процесі музично-естетичного виховання. Методичні рекомендації М.Дилецького сприяли подальшому розвитку теорії і практики навчання хорового співу.

Значний внесок в українську гуманістичну педагогіку зроблено богословом і літератором Дмитром Ростовським (Данилом Тупталом), який стверджував, що збагачення внутрішнього духовного світу людини – це головне завдання виховання. Автор духовних віршів і кантів, один із організаторів початкових шкіл, Д.Ростовський підкреслював, що краса музики є основою естетичного виховання дитини, бо впливає насамперед на емоційну сферу особистості.

Розглянутий та узагальнений у дисертації фактичний матеріал про діяльність видатного філософа-гуманіста, поета, музиканта та педагога Григорія Сковороди дає підстави зробити висновок, що він значну увагу приділяв музично-естетичному вихованню особистості, і це знайшло відображення у його просвітницькій діяльності та спадщині. Г.Сковорода збагатив музично-поетичну творчість новою тематикою, філософськими, соціально-виховними мотивами й образами; його музична мова максимально наближалася до народно-пісенного мелосу. Він започаткував новий музичний жанр – сольну пісню з інструментальним супроводом, яка, відображуючи духовний світ людини, виконувала морально-естетичні виховні функції при використанні в навчальному репертуарі, просвітницькій діяльності.

За результатами аналізу архівних матеріалів і документів, літературних джерел про діяльність навчальних закладів та педагогів-просвітителів кінця XVI – XVIII ст. зроблено висновок, що у методиці навчання хорового співу цієї епохи вдало поєднувалися загально-педагогічні (розвиток емоційної сфери, творчих здібностей тощо) та специфічно-музичні особливості (розвиток музичного слуху, пам'яті, чуття ритму і ладу, вокально-хорових навичок). Таким чином обґрунтовується положення, що в педагогіці тієї епохи реалізувався принцип єдності компонентів освіти – виховання, навчання та розвитку особистості.

У дисертаційній роботі наголошується, що діяльність та ідеї педагогів-просвітителів XVII – XVIII ст. зумовили розквіт музично-естетичного виховання наступних століть, заклали підвалини національних засад української музичної педагогіки. Звернення до кращих творів a cappella тієї епохи (духовних та світських кантів, ліричних пісень, партесних концертів), які акумулюють значний духовний потенціал минулих поколінь, відповідають високим художньо-естетичним критеріям і психолого-педагогічним вимогам, сприятиме збагаченню національного навчально-педагогічного репертуару.

Аналіз процесу становлення і розвитку системи музично-естетичного виховання кінця XVI – XVIII століть дав змогу визначити основні музично-педагогічні традиції даного періоду:

- нерозривний зв'язок музично-естетичного та духовно-релігійного виховання;
- домінування хорового співу;
- використання співу "на слух" як провідного методу навчання музики;
- застосування різних видів музичної діяльності (спів, гра на інструментах);
- зв'язок музики з іншими навчальними дисциплінами (риторика, поетика), видами мистецтв (література, шкільна драма).

З метою впровадження кращих традицій музично-естетичного виховання, сформованих в українській системі освіти кіня XVI-XVIII століть, був проведений педагогічний експеримент на музично-педагогічних факультетах Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенко та Мелітопольського педагогічного університету. Він складався з двох частин: констатуючої та формуючої.

Констатуючий експеримент передбачав виявлення стану готовності майбутніх учителів музики до використання вітчизняних традицій музично-естетичного виховання.

Виділено критерії готовності майбутніх учителів музики до використання вітчизняних традицій музично-естетичного виховання, які сформувалися у братських школах, Києво-Могилянській академії та колегіумах:

- *мотиваційно-ціннісний* (особливості ставлення до української культури, надбань вітчизняної педагогічної спадщини, національних традицій музично-естетичного виховання);
- *інформаційний* (глибина та повнота знань національних традицій музично-естетичного виховання, методичних засад, сформованих у кінці XVI – XVIII ст. в діяльності та спадщині музикантів-педагогів);
- *діяльнісний* (вміння застосовувати національні традиції в шкільній практиці, зокрема методичний підхід до музично-естетичного виховання, що об'єднує в цілісну систему хоровий спів та опанування основ музичної грамотності).

Відповідно до визначених критеріїв було проведено діагностування наявного рівня готовності студентів до використання відчизняних традицій музично-естетичного виховання. З цією метою застосовувались такі методи як опитування студентів (за розробленою анкетою) та бесіди. В результаті аналізу одержаних даних було встановлено три рівні готовності студентів до впровадження музично-педагогічних традицій кінця XVI – XVIII ст.

Високий рівень: це повні, глибокі й усвідомлені знання вітчизняних музично-педагогічних традицій, сформований комплекс методичних умінь та прагнення до постійного самовдосконалення в царині методики музично-естетичного виховання на національних засадах.

Середній рівень: є певні прогалини в знаннях, недостатньо сформовані методичні вміння, у деяких студентів – індиферентне ставлення до впровадження національних традицій музично-естетичного виховання.

Низький рівень: низька якість знань, обмеженість методичних умінь, негативне ставлення до використання національних традицій.

Дані, отримані в перебігу констатуючого експерименту, показали, що більшість студентів мають обмежені знання музично-педагогічних традицій, індиферентно або навіть негативно становляться до їх вивчення та використання у навчальному процесі. Це підтвердило необхідність ознайомлення майбутніх учителів музики з вітчизняними традиціями музично-естетичного виховання кінця XVI – XVIII ст.

Експериментальне дослідження в його формуючій частині проходило в два етапи.

Перший етап тривав два семестри (IV курс) і полягав у розробці та впровадженні у навчальний процес спецкурсу "Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII ст.". Спецкурс побудований на засадах системного та міждисциплінарного підходів. Системний підхід здійснювався у плані поєднання історичного, теоретичного та практичного аспектів, що дало можливість комплексно розглянути проблему музично-естетичного виховання. Міждисциплінарний аспект визначався тим, що зміст спецкурсу об'єднував відповідні положення філософії, естетики, музикознавства, психології, педагогіки, методики музичного виховання.

Лекційний матеріал спрямовувався на ознайомлення студентів з тенденціями розвитку освіти та мистецтва кінця XVI – XVIII ст.,. увага акцентувалася на методичних питання музично-естетичного виховання. Доповненням до лекційного матеріалу стало слухання та аналіз-інтерпретація старовинних музичних творів у первісному вигляді.

Семінарські заняття присвячувалися роботі над літературними джерелами, опануванню репертуару тощо. Одним із додаткових шляхів формування професійно-педагогічних знань і вмінь було ознайомлення студентів з науковою періодикою з проблеми музично-естетичного виховання кінця XVI – XVIII ст.

Ефективною формою засвоєння змісту спецкурсу була індивідуальна самостійна робота студентів – написання рефератів.

Другий етап формуючого експерименту тривав один семестр (V курс) і мав на меті практичне опанування методичними аспектами музично-педагогічної культури кінця XVI – XVIII ст. під час педагогічної практики майбутніх вчителів у школі. При цьому застосовувалась адаптована серія завдань (розроблених у кінці XVI – XVII ст. одноголосних вправ, прийомів начання музичної грамоти тощо); використовувалися високохудожні музичні твори – канти, псальми, пісні, партесні концерти. Під час педагогічної практики студенти намагалися використовувати набуті знання традицій музично-естетичного виховання, з якими вони ознайомилися під час вивчення спецкурсу.

У перебігу формуючого експерименту була одержана об'єктивна картина підвищення якості музично-педагогічної підготовки студентів, а порівняння отриманих даних з показниками констатуючого експерименту дозволило зробити висновки про його ефективність. Заключний зріз показав, що серед студентів експериментальних груп в цілому на низькому рівні залишилось 3 % (було 37 %), на середньому – відсотковий склад зріс від 52 % до 64 %, на високому рівні – від 11 % до 33 %.

Експериментальне дослідження підтвердило: завдяки розробленій процедурі, що охоплювала лекційні і семінарські заняття, науково-дослідну роботу студентів і педагогічну практику, рівень готовності майбутніх учителів музики до впровадження національних музично-педагогічних традицій зростає, зокрема збагачуються знання вітчизняної музично-педагогічної спадщини, формуються вміння застосовувати зразки духовної музики та методичні ідеї музикантів-просветителів в шкільній практиці (під час уроків музики, у роботі з хором, на позаурочних виховних заходах); зростає інтерес до історичних аспектів теорії та методики музично-естетичного виховання в Україні.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що музично-педагогічні ідеї кінця XVI – XVIII ст. мають не лише історико-пізнавальне, а й практичне значення для сучасності. Традиційно-домінуюча роль вокально-хорової практики в музично-естетичному вихованні в закладах України зумовлює необхідність оновлення її змісту і форм на основі творчого осмислення національних традицій, їх впровадження в сучасну систему музичної освіти.

Проведене дослідження дало можливість рекомендувати до вивчення та концертного виконання різножанрові хорові твори XVII – XVIII ст., у тому числі М.Дилецького, Д.Ростовського, Г.Сковороди.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми становлення теоретичних та практичних засад музично-естетичного виховання в Україні кінця XVI – XVIII століть.

1. Становлення музично-естетичного виховання в кінці XVI – XVIII ст. відбувалося на організаційно-педагогічних засадах, що сформувалися в навчальних закладах Київської Русі. Завдяки суспільно-політичним, загально-педагогічним та культурно-мистецьким передумовам ці традиції продовжували плідно розвиватися в Острозькій академії, братських школах, Києво-Могилянській академії, колегіумах. Гуманістична спрямованість і просвітницький характер освіти формувався під впливом української

філософсько-естетичної думки (Ф.Прокопович, Д.Ростовський, Г.Сковорода та ін.). Об'єднуючим фактором стала ідея національної школи, яка набула практичної реалізації. На цьому історичному етапі акапельний хоровий спів став домінуючим засобом музично-естетичного виховання.

2. Музична освіта в Україні пройшла складний шлях: утворення братських шкіл, де музика розглядалась як важливий елемент змісту навчання, організація закладів вищого типу (Острозька, Києво-Могилянська академії) та середніх навчальних закладів – колегіумів, в яких музично-естетичне виховання набуло статусу невід'ємного компоненту формування загальнолюдської культури.
3. Діяльність братських шкіл, мережа яких охоплювала різні географічні регіони України та різні верстви населення, сприяла формуванню плеяди українських композиторів (Чернушин, Пикулицький та ін.), які своєю хоровою спадщиною збагатили навчальний репертуар, забезпечили поступовий перехід від одноголосного до партесного співу, що створило грунт для теоретичного узагальнення набутого досвіду музично-естетичного виховання у наступні періоди.
4. Києво-Могилянська академія через викладачів та вихованців здійснювала зв'язок з іншими навчальними закладами, виконувала функції центру музичної освіти та виховання в Україні та за її межами. Характерною традицією вітчизняної школи стало використання різноманітних форм музичної діяльності учнів: хорового співу, гри на музичних інструментах, шкільної драми, що охоплювали навчальний процес та позаурочний час (офіційні урочистості, рекреації, свята тощо). Завдяки існуванню різноманітних хорових колективів, музичній освіченості викладацького складу музично-естетичне виховання в Києво-Могилянській академії досягло високого професійного рівня не тільки в практично-організаційному аспекті, а й у сфері методики навчання співу, у викладанні музичної грамоти.
5. На основі матеріалів дослідження встановлено, що методика музично-естетичного виховання учнів у колегіумах (насамперед Чернігівському, Харківському та Переяславському), відбиваючи наступність середньої та вищої освіти, спрямовувалася на опанування хорових навичок, основами музичної грамотності, сприяла розвиткові музичних здібностей і підвищенню творчого потенціалу особистості. Учні залучалися до створення кантів до театральних вистав, до музичного оформлення урочистих подій тощо. У колегіумах набуло поширення інструментальне виконавство (сольне, ансамблеве, оркестрове).

6. У результаті дослідження виявлено, що в братських школах, академіях та колегіумах була створена національно своєрідна система музично-естетичного виховання учнівської молоді, яка органічно поєднувала традиції релігійної та світської культури, професійного та народного мистецтва. Зміст, форми і методи музично-естетичного виховання в навчальних закладах кінця XVI – XVIII ст. заклали міцну основу національної співацької культурно-освітньої практики. Українська хорова культура – це було явище високого художнього ґатунку, що впливало на духовне життя широких верств населення України. Розроблені та реалізовані в практиці методичні засади музично-естетичного виховання детермінували розквіт вітчизняної музичної педагогіки в наступні епохи.
7. У межах створеної системи музичної освіти на теоретичному, методичному та практичному рівнях втілювалися виховні та просвітницькі ідеали кращих представників української інтелігенції кінця XVI – XVIII ст. Діяльність та спадщина М.Дилецького, Д.Ростовського, Г.Сковороди та ін. складає вагомий внесок у розвиток теорії та методики музично-естетичного виховання. Характерною особливістю поглядів педагогів-просвітителів тієї епохи було філософсько-педагогічне осмислення значення музики у вихованні особистості. У педагогічній діяльності видатних музикантів реалізувався принцип єдності навчання, виховання і розвитку учнів.
8. У процесі науково-дослідної роботи доведено, що національна музично-педагогічна спадщина кінця XVI – XVIII ст. акумулює глибокий духовний та гуманістичний потенціал минулих поколінь, синтезує в собі різноманітні види музичної творчості та методичні ідеї. Використання зазначеного доробку доцільно в практиці сучасного музичного виховання та навчання музики школярів та студентів.
9. Проведене експериментальне дослідження підтвердило доцільність впровадження у сучасну освітню практику елементів вокально-хорової методики, розробленої музикантами-педагогами минулого, що дало змогу рекомендувати до вивчення майбутніми вчителями музики історичний та теоретичний матеріал, різножанрові музичні твори кінця XVI – XVIII ст. Процес оволодіння учнівською молоддю українськими національними традиціями музично-естетичного виховання сприяє підвищенню ефективності підготовки педагогічних кадрів, розвитку як спеціальних музичних знань, умінь та здібностей, так і особистісних якостей студентів, що виявляються у позитивному ставленні до вітчизняної музично-педагогічної спадщини. Кращі музично-виховні традиції українського народу

є неоціненним національним здобутком минулого, без вивчення якого неможливе справжнє духовне відродження незалежної України, піднесення її культури та освіти.

Дисертаційне дослідження є частиною загальної роботи з вивчення теоретичних і методичних аспектів реалізації професійно-прикладної функції історії музичної освіти. У цьому плані предметом наукового пошуку можуть стати розробка нових навчально-виховних моделей на основі вітчизняних музично-педагогічних традицій, а також порівняльний аналіз музично-естетичного виховання в різних типах навчальних закладів минулого та зв'язок його із сучасністю.

Основні положення дослідження висвітлено в таких публікаціях:

1. Омельченко А.І. Проблеми музично-естетичного виховання у спадщині Г.С.Сковороди //Збірник наукових праць. – Бердянськ, 2000. – № 1. – С. 42–50.
2. Омельченко А.І. Ушинський К.Д. та хорові співи на Україні в XVII ст. //Збірник наукових праць. – Бердянськ, 1999. – № 2. – С. 136–139.
3. Омельченко А.І. Музична освіта в навчальних закладах України //Збірник наукових праць. – Бердянськ, 1999. – № 3–4. – С. 155–163.
4. Омельченко А.І. Музично-педагогічні традиції Києво-Могилянської академії //Мистецтво та освіта. – 2001. – № 2. – С. 39–43.
5. Омельченко А.І. До питання про ідеї Г.С.Сковороди //Тези наукових повідомлень професорсько-викладацького складу Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко. – Бердянськ, 1996. – С. 18–19.
6. Омельченко А.І. Особистість вчителя в українській педагогіці XVII – XVIII ст. //Тези наукової конференції. – Мелітополь, 2001. – С. 26–30.

АНОТАЦІЯ

Омельченко А.І. Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI – XVIII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02. – теорія і методика навчання музики і музичного виховання. – Бердянський державний педагогічний інститут імені П.Д.Осипенко, Бердянськ, 2001.

У дисертаційній роботі досліджено проблему музично-естетичного виховання в Україні кінця XVI – XVIII ст. в історико-педагогічному та методичному аспектах. Розглянуто зміст, форми та методи музично-естетичного виховання, виділено тенденції та особливості розвитку музичної освіти, педагогічні традиції, які можуть бути використані на сучасному етапі розбудови української вищої та середньої школи.

Ключові слова: музично-естетичне виховання, тенденції та етапи розвитку, зміст, форми та методи, музично-педагогічні традиції.

АННОТАЦИЯ

Омельченко А.И. Музыкально-эстетическое воспитание в украинской педагогике конца XVI – XVIII вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения музыке и музыкального воспитания. – Бердянский государственный педагогический институт имени П.Д.Осипенко, Бердянск, 2001.

В диссертации исследована проблема музыкально-эстетического воспитания в Украине (конец XVI – XVIII вв.) в историко-педагогическом и методическом аспектах. Рассмотрено становление и развитие музыкального образования, содержание, формы и методы музыкально-эстетического воспитания в учебных заведениях данного периода (братских школах, коллегиумах, академиях).

В работе сделан анализ особенностей преподавания музыки, хорового пения в учебных заведениях в конце XVI – XVIII вв.. Научными источниками в изучении этого вопроса стали уставы учебных заведений, документальные материалы, которые касаются педагогической деятельности выдающихся представителей украинской культуры (философов, богословов, композиторов и музыкантов) исследуемого периода, редкостные издания, архивные материалы из фондов ЦГИА Украины в городе Киеве, Института рукописи НБУ имени В.Вернадского. Основываясь на терминологическом определении понятия "музыкальное воспитание", процесс его развития показан в исследовании на примере различных учебных заведений, а также сквозь призму просветительской деятельности педагогов-музыкантов: М.Дилецкого, Д.Ростовского, Г.Сковороды.

В аспекте освещения специфики музыкального образования в братских школах и Киево-Могилянской академии, Черниговском, Харьковском,

Переяславском коллегиумах в работе раскрыты содержание, формы и методы музыкально-эстетического воспитания, которые послужили основой формирования украинской музыкальной педагогики.

В диссертации доказано, что основным методом музыкального воспитания в братских школах было пение "по слуху" (начальный этап обучения) и "по нотам" – высшая ступень подготовки. Деятельность братских школ, система которых охватывала разные географические регионы Украины и разные слои населения, содействовала формированию плеяды украинских композиторов (Чернушин, Пикулицкий и др.), которые хоровым творчеством обогатили учебный репертуар, обеспечили постепенный переход от одноголосного к партесному пению.

В братских школах, академиях и коллегиумах была создана национально своеобразная система музыкально-эстетического воспитания, которая соединила традиции религиозной и светской культуры, профессионального и народного искусства.

Проведенная экспериментальная работа, которая включала констатирующий и формирующий эксперимент, подтвердила целесообразность обогащения содержания современного музыкально-образовательного процесса малоизвестными хоровыми произведениями, музыкально-педагогическим наследием украинских композиторов конца XVI – XVIII веков Д.Ростовского, М.Дилецкого, Г.Сковороды музыкальными примерами (из отдела рукописей ЦНБ).

Был разработан и апробирован спецкурс "Музыкально-эстетическое воспитание в украинской педагогике конца XVI – XVIII веков", который состоял из теоретической и практической частей: лекций по культуре Украины и становлению музыкально-эстетического воспитания, изучения нотного материала конца XVI – XVIII веков, овладения студентами методическими традициями отечественной музыкальной педагогики этого периода.

Анализ результативности проведенной экспериментальной работы показал эффективность внедрения музыкально-педагогических идей прошлого в современную практику подготовки учителей музыки в педагогических вузах.

Выделены этапы эволюционного пути развития музыкального образования в Украине в конце XVI – XVIII веков и выявлены традиции музыкально-эстетического воспитания, которые могут быть использованы на современном этапе реформирования украинской школы.

Ключевые слова: музыкально-эстетическое воспитание, тенденции и этапы развития, содержания, формы и методы, музыкально-педагогические традиции.

ANOTATION

Omelchenko A.I. Musical and aesthetic upbringing in the Ukrainian educational science at the end of XVI – XVIII centuries. – Manuscript.

Thesis for pursuing academic degree of the bachelor of pedagogical science. In specialty 13.00.02 – theory and teaching methodology of music, musical upbringing, Palina Osypenko Berdyansk State Pedagogical Institute, Berdyanks, 2001.

The problem of musical-aesthetic upbringing in Ukraine (the end of XVI – XVIII centuries) has been researched in the thesis in the light of history and educational science. The contents and forms of musical-aesthetic upbringing in the educational establishments of those times have been examined in the context of formation and development of education. The tendency of the evolutionary way in musical training in the educational establishments has been distinguished. The traditions of musical-aesthetic, upbringing that can be used at the contemporary stage of building of the Ukrainian school have been picked out.

Key words: musical aesthetic upbringing, tendencies and stages of development, contents, forms and methods, musical-pedagogical traditions.